

ga Ismet paša napao je 4. kolovoza Sedlo, a dio snaga prebacio je preko Dalmacije i napao ustanike s leđa. Otpor ustanika brzo je savladan, pa je bitka kod Crnih Potoka dovela do sloma ustanka. Despotović se s jednim dijelom ustanika prebacio na austro-ugarski teritorij, gdje su bili razoružani i internirani. Golub Babić se s manjom grupom sklonio u ličke planine, odakle je povremeno upadao u Bosnu sve do njene okupacije. Pokušaj da se ponovno oživi ustanak i da se formira provizorna bosanska vlada koja bi ga vodila, ostao je bez uspjeha.

Na Berlinskom kongresu 1878. g. Austro-Ugarska je dobila pravo da okupira Bosnu i Hercegovinu. Okupacija je počela 29. srpnja 1878. g., a završila je u rujnu iste godine, jer je okupaciona vojska nailazila na žilav otpor. Time je završila povijest ustanka i to s potpunim porazom njegovih socijalnih i političkih nastojanja. Uzroci tog poraza bili su višestruki. Oružane akcije nisu se vodile iz jednog središta, ustanici nisu bili pod zajedničkom vrhovnom komandom, a naoružanje je bilo nedovoljno da bi se uvijek moglo uspješno ogledati s redovnom turskom vojskom. Muslimansko stanovništvo nije bilo zahvaćeno ustankom, naprotiv, ono je često pomagalo turske vojne akcije. Snagu ustanka slabile su i političke propagande Srbije i Crne Gore koje su dovele do podvojenosti stranaka u ustanku i napokon Austro-Ugarske, zbog čije prijetnje Srbija i Crna Gora nisu smjele voditi ratne operacije protiv Turske na području Bosne i Hercegovine, a što bi, svakako, najviše pomoglo ustanicima.

Vlasta Brajković

Izložba u spomen stogodišnjice
bosansko-hercegovačkog ustanka
1875-1878.

IZLOŽBA OTVORENA
OD 11. IV DO 15. VI 1975.

POVIJESNI MUZEJ HRVATSKE
ZAGREB, MATOSEVA 9

Krajem 18. i početkom 19. stoljeća nastavlja se proces slabljenja turske države, što se je naročito pokazalo u slaboj organizaciji vojske i centralne vlasti. Sultan se pokušao raznim reformama ojačati svoju vlast, ali su one nailazile na otpor turskih feudalaca, jer bi sprovođenjem tih reformi ojačalo građanstvo koje se tek počelo razvijati. Neuspjeh reformi 50-ih i 60-ih godina 19. stoljeća rezultirao je potpuno rastrojenim financijama, ekonomskom zavisnošću Turske od stranog kapitala i zavisnošću od igre Velikih sila. Ovakva situacija pogodovala je jačanju nacionalnih pokreta u mnogonacionalnoj turskoj državi, pa se polovicom 19. stoljeća proces raspadanja države sve brže razvijao. Rumunjska je od 1859. g., tj. od svog ujedinjenja stvarno bila nezavisna, samo je sultanu plaćala godišnji danak. U Srbiji, nakon što su se 1868. g. morali povući i posljednji turski garnizoni, jedini znak vlasti bila je turska uz srpsku zastavu. Grčka je bila nezavisna država od 1829. g., a u Crnoj Gori Turci nisu imali nikakve vlasti, iako je Velike sile nisu još priznavale kao samostalnu. U zemljama koje su još bile pod turskom vlašću neprestano su izbijali ustanci. Tako je već prije 1875. g. izbio niz ustanaka, a njihovi su uzroci bili velike ekonomske, nacionalne i vjerske suprotnosti. Seljaci, koji su činili osnovnu masu stanovništva, bili su sputani brojnim feudalnim obavezama. Povećana su davanja u prirodu i državni kuluk. Teški nameti sprječavali su razvoj poljoprivrede. Zemljoposjednici i predstavnici turske vlasti vršili su nad seljacima nasilja prilikom ubiranja priroda i državnih poreza. Građanstvo, koje je tek počelo jačati, bavilo se uglavnom trgovinom, po svom opsegu vrlo ograničenom, jer nije bilo dovoljno izgrađenih puteva ni željezničkih pruga. Trgovci, koji su željeli slobodu gospodarskog i nacionalnog razvoja i sigurnost svoje imovine, našli su se tako u sličnom položaju kao i seljaci. Oni su unosili među seljaštvo ideje o boljem načinu života i svojim novcem pomagali nabavku oružja. I jedni i drugi vidjeli su jedini izlaz u podizanju ustanaka protiv turske vlasti, no svi su ti ustanci bili surovo ugušeni.

Bosna i Hercegovina našle su se u to doba i pod višestranim političkim utjecajem. Srbija je vršila utjecaj na Bosnu, Crna Gora na Hercegovinu Austro-Ugarska na Hrvate u Bosni.

Po elementarnoj snazi, prostiranju teritorija, broju učesnika i vremenskom trajanju, ustanak 1875—1878. g. premašio je sve dotadašnje ustanke. Njegovi nosioci bili su u prvoj fazi seljaci-kmetovi, koji su se gušili pod pritiskom svojih obaveza, a one su bile naročito teške 1874—1875. g., kada je žetva potpuno podbacila zbog suše. U narodu je zavladao glad, a turske su vlasti bile potpuno nesposobne da pribave potrebnu količinu hrane. Bezobzirno ubiranje nameta dovodilo je do pljačke i ubistava, što je još više zaoštrilo odnose između seljaka i zemljoposjednika i rezultiralo željom za oružanim obračunom s Turcima.

Narodni prvaci u Hercegovini održali su sastanak kraj Nevesinja i odlučili da u proljeće 1875. g. dignu ustanak i zatraže pomoć Crne Gore, pa su stupili u pregovore s knezom Nikolom. Ustanak u Hercegovini započeo je u ljeto 1875. g. zajedničkom akcijom Hrvata i Srba u kraju oko Nevesinja.

Ta je akcija nazvana »Nevesinjska puška«. Odavde se ustanak brzo proširio na Bićeće, Trebinje, Stolac, a kasnije i na Gatačko područje. Crna Gora odlučila je tek 20. kolovoza da pomogne ustanike. Knez Nikola uputio je Petra Vukotića da rukovodi ustankom, a poslao je i veliki broj dobrovoljaca na čelu s Pekom Pavlovićem u Hercegovinu. Ekspozitor Srbije bio je među ustanicima Mičo Ljubibratić, iako se Srbija, pod pritiskom Velikih sila, nije još usudila javno pomagati ustanike. Suparništvo Crne Gore i Srbije oko utjecaja na ustanak odražavalo se u odnosima između Ljubibratića i Pavlovića, što je bio uzrok mnogim neuspjesima. Tada se iz ustanka povlače Hrvati, koji su bili započeli borbu u kraju oko Gabele.

Ustanak u Bosni izbio je nešto kasnije. Uzroci u objema pokrajinama bili su isti, ali nije došlo do formiranja zajedničkog rukovodstva, niti do usklađivanja borbi. Bosanski prvaci Vaso Vidović, Simo i Jovo Bilbija i Spasoje Babić razradili su plan po kojem je najprije trebalo osloboditi sela u podnožju Kozare, Prosare i Motajice. Oružane akcije počele su 13. kolovoza 1875. g. pokretom protjerivanja turskih bašibozuka stražara iz Prijedora i Kostajnice. Oružana pobuna dosegla je kulminaciju 18. kolovoza kad se podiglo mnoštvo seljaka iz gotovo čitave sjeverne Bosne. Velike grupe seljaka sakupljale su se pred gradovima i na pristupnicama, tako da su ceste bile zakrčene u onim pravcima u kojima se kretala turska vojska protiv ustaničkih sela. Ovaj seljački ustanak završio je za nepunih 15 dana, a imao je agrarni karakter, jer mnogi izvori dokazuju da su seljaci u nekim mjestima pošli u ustanak sa posve jasnim traženjima podjele begovska posjeda. Nakon tog neuspjeha većina seljaka prebjegla je preko granice, a u Bosni je ostala jedna manja grupa oko hajduka Ostoje Kormanosa i oko starog seljačkog vođe Petra Petrovića Pecije, ali je i ona tragično poražena kod Gaštice. Iza toga u ustanku nastaje faza koja se znatno razlikuje od one ranije. U vojnom su smislu karakteristike te faze male grupe koje organizirano dolaze preko granice iz austro-ugarskog područja u Bosnu. U političkom smislu, za razliku od početne faze, u kojoj su seljaci imali vodstvo, sada ustanak vode isključivo bosanski trgovci. Oni su ustanku dali i cjeloviti politički program kojem je bio cilj sjedinjenje Bosne sa Srbijom u jednu državu. Tajne srpske organizacije već su ranije razvijale ovu ideju u Bosni. Centri ustanka sada su bili u jugozapadnoj Bosni, u Crnim Potocima sa Golubom Babićem i Petrom Uzelcem na čelu i u Livnu, gdje se je diglo hrvatsko stanovništvo koje je vodio franjevac Bono Drežnjak. U Crnim Potocima stvoren je slobodan teritorij. Pokret u istočnoj Bosni bio je kratkotrajan, podržavan uglavnom odredima iz Srbije koji su prelazili granicu kod Zvornika.

Ubrzo po izbijanju ustanka formirani su u Srbiji, Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji odbori za pomoć ustanicima. U Novoj Gradiški formirali su bosanski emigranti »Glavni odbor bosanskog ustanka za oslobođenje«. Članovi tog odbora organizirali su 16—17. prosinca 1875. skupštinu u malom banjskom selu Jamnici. Na tom skupu ustanici su pokušali ukloniti rascjep dviju stranaka nastalih u ustanku: stranke koja se oslanjala na politiku

srpske vlade i željela sjedinjenje Bosne i Srbije i grupe socijalista koji su također u programu imali sjedinjenje sa Srbijom, ali kao ravnopravan savez s autonomnom upravom, a ne samo kao proširenje srpske administracije na bosansko područje. Petru Karađorđeviću zabranjen je boravak u Bosni, a za glavnog zapovjednika postavljen je slovenac Miroslav Hubmajer, koji je ubrzo uklonjen s tog položaja zbog poraza kod Kostajnice. Zaključci u Jamnici nisu se ostvarili, jer je i dalje u ustanku ostala podjela na dvije stranke.

U proljeće 1876. g. naročito značenje za ustanak imale su akcije grupe Goluba Babića u Crnim Potocima, odakle su se širile u jugozapadnu Bosnu. Oživjele su akcije i na Motajici, Kozari, Prosari i Grmeču, ali zbog pomanjkanja jedinstvenog vodstva nije došlo do većih borbi.

Nakon objave rata Srbije i Crne Gore Turskoj 30. lipnja 1876. g., ustanak koji je do tada imao lokalno značenje sada dobiva opće značenje. Odmah nakon objave rata ustaničko rukovodstvo proglasom proklamira sjedinjenje Bosne sa Kneževinom Srbijom. Komandu nad ustanicima preuzeo je od Goluba Babića Mileta Despotović koji je došao iz Srbije. Imao je funkciju zastupnika srpskog kneza, koji je u ratnoj proklamaciji tražio da ustanak u Bosni bude samo narodni i da se odrekne svih socijalnih zahtjeva. Od tog časa ustanak je prestao biti revolucionaran, a njegove vojne operacije bile su samo dodatak ratnim akcijama Srbije i Crne Gore. Te akcije pratio je hrvatski slikar Ferdo Quiquerez crtajući pojedine događaje i osobe. Nakon objave sjedinjenja Bosne sa Srbijom, Austro-Ugarska koja je od početka ustanka razvila živu političku aktivnost, da bi ostvarila svoje pretenzije na Bosnu i Hercegovinu, sada je, pred opasnošću formiranja jedne jake južnoslavenske države tu aktivnost pojačala i na međunarodnom planu. Neuspjeh srpske vojske u ratu s Turskom i zaključenje srpsko-turskog primirja 1. rujna 1876. g. obavezalo je i ustanike da obustave vatru, zbog čega tijekom zime 1876—1877. g. nije bilo nikakvih vojnih operacija u Bosni. Tek rusko-turski rat koji je počeo u travnju 1877. g. dao je ustanku pravac koji je preorijentirao stav ustanika. Umjesto srpske vlade, koja je do tada vodila ustanak kao dio svog rata s Turskom, vodstvo u ustanku preuzeli su ruski slavenofili. U tome je značajnu ulogu imao slavenofilski odbor u Beogradu sa Naraškinim na čelu. Taj odbor pomogao je ustanike novcem i organizirao čete dobrovoljaca koje su poslano u Bosnu. Crna Gora je pokušala da umjesto Srbije preuzme vodstvo ustanka, ali kako nije dobila podršku Austro-Ugarske, taj je pokušaj propao. Na želju ustanika, Despotović je imenovan generalom i nanovo je organizirao i pojačao odrede, a u proljeće 1877. g. započeo je akcije u unutrašnjosti Bosne koje su trajale sve do ljeta. Tada su Turci grupirali jake snage s namjerom da unište žarište ustanka u području Tiškovca i Crnih Potoka. Golub Babić je predlagao da se ne prihvati frontalna borba, već da se glavne ustaničke snage prebace u pozadinu turske vojske, ali to Despotović nije prihvatio. On je sa 3000 ustanika zaposjeo Sedlo u blizini Crnih Potoka a da se nije osigurao prema austro-ugarskoj granici. Zapovjednik turskih sna-